UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA FORMATIV BAHOLASH ORQALI O'QUVCHILARNING MUSTAQIL O'QUV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Ergasheva Noila Olimjonovna[1]
[1]Termiz shahar 14-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi, texnologiya fani o'qituvchisi

Annotatsiya. *Maqolada umumta'lim maktablarida formativ (jarayonli) baholashning didaktik salohiyatidan foydalangan holda o'quvchilarning mustaqil o'quv faoliyatini rivojlantirish metodikasining nazariy asoslari o'rganilgan. Muallif mustaqil o'quv faoliyatini maqsadli, rejalashtiruvchi, ijroviy va kontrol-baholash komponentlari birligi sifatida talqin qiladi. Pedagogik-psixologik adabiyotlarni tahlil qilish va modellashtirish metodlari asosida formativ baholashning besh bosqichli tsikli va mustaqil o'quv faoliyatini rivojlantirishning strukturaviy modeli ishlab chiqildi. Baholashning konstruktiv qayta aloqa, o'z-o'zini va o'zaro baholash mexanizmlari asoslandi. Natijalar o'qituvchilar amaliyoti uchun metodik tavsiya sifatida foydali bo'ladi.*

Kalit so'zlar: *formativ baholash, mustaqil o'quv faoliyati, o'z-o'zini boshqarish, qayta aloqa, o'z-o'zini baholash, o'quv avtonomiyasi, learning to learn kompetensiyasi.*

KIRISH

Zamonaviy ta'limning global rivojlanish tamoyili — o'quvchini bilim iste'molchisidan uning yaratuvchisiga aylantirish, uning o'qish avtonomiyasini va uzluksiz ta'lim (life-long learning) qobiliyatini shakllantirishdir [12]. Bu maqsadga erishishning muhim mexanizmlaridan biri sifatida formativ baholash e'tirof etilmoqda. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida o'quvchining mustaqil bilim olish qobiliyatini shakllantirish umumiy o'rta ta'lim maktablarining asosiy vazifalaridan biri sifatida belgilangan [2].

Formativ baholashning nazariy asoslari xorijiy tadqiqotchilar tomonidan chuqur o'rganilgan. P. Blek va D. Uilyam formativ baholashning o'quvchi natijalariga ta'sirini eksperimental yo'l bilan asoslashgan [6]. J. Xetti 800 dan ortiq meta-tahlillar asosida formativ baholashning eng samarali pedagogik ta'sir omillari qatoriga kirishini isbotlagan [7]. R. Sadler va D. Uilyam formativ baholashning uch asosiy savolini shakllantirishgan: "qayerga borayapman?", "qanday borayapman?", "keyingi qadam qaysi?" [8; 9]. B. Zimmerman esa o'z-o'zini boshqaruvchi o'qish (self-regulated learning) modelini ishlab chiqib, uning formativ baholash bilan uzviy bog'liqligini

ko‘rsatgan [10]. Mahalliy adabiyotlarda R. Ishmuhamedov [3], J. Yo‘ldoshev [4] va O‘. Tolipov [5] mustaqil o‘quv faoliyatining pedagogik texnologiyalarini asoslashgan.

Biroq mavjud tadqiqotlarda formativ baholashni mustaqil o‘quv faoliyatini rivojlantirishning maqsadli didaktik vositasi sifatida qo‘llash metodikasi yaxlit tizim tarzida yetarli darajada o‘rganilmagan. Amaliyotda ko‘pgina o‘qituvchilar formativ baholashni faqat “dars davomida qo‘shimcha nazorat” sifatida talqin qiladilar va uning rivojlantiruvchi salohiyatidan yetarli foydalanmaydilar.

Tadqiqotning maqsadi — umumta’lim maktablarida formativ baholash orqali o‘quvchilarning mustaqil o‘quv faoliyatini rivojlantirish metodikasining nazariy asoslarini ishlab chiqishdan iborat. Ilmiy yangilik — formativ baholashning besh bosqichli tsikli va mustaqil o‘quv faoliyatining to‘rt komponentli strukturaviy modelining o‘zaro bog‘liqligi asoslanganidadir.

TADQIQOT METODLARI

Tadqiqot maqsadidan kelib chiqib, quyidagi nazariy metodlardan foydalanildi:

- pedagogik-psixologik adabiyotlar va normativ hujjatlarni tizimli tahlil qilish;
- “formativ baholash”, “mustaqil o‘quv faoliyati”, “o‘z-o‘zini boshqarish” tushunchalarining qiyosiy-mazmuniy tahlili;
- xorijiy (Blek, Uilyam, Xetti, Sadler, Zimmerman) va mahalliy manbalarni taqqoslash;
- formativ baholash tsikli va mustaqil o‘quv faoliyati komponentlarini modellashtirish;
- olingan xulosalarni pedagogik nuqtai nazardan umumlashtirish.

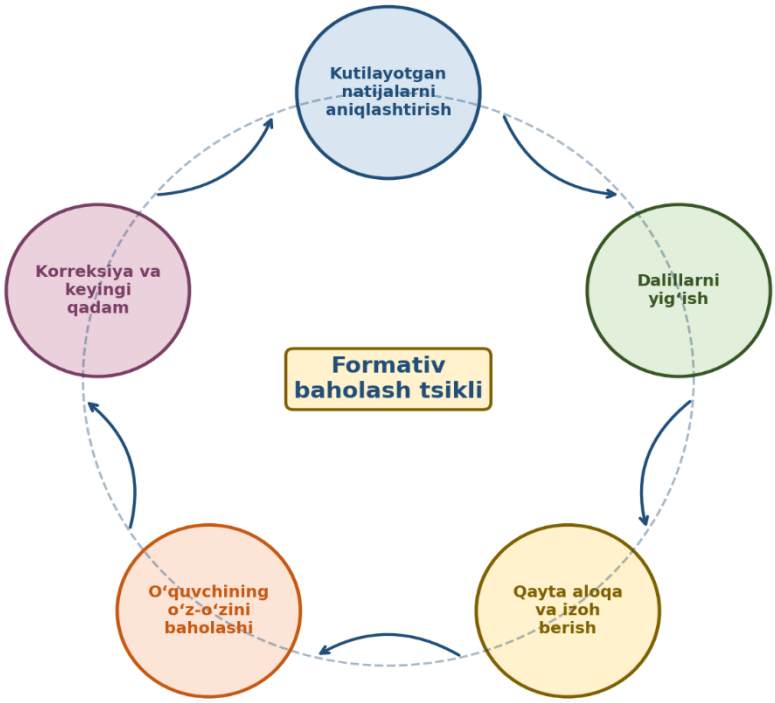
Tadqiqotning uslubiy asosini kompetensiyaviy, tizimli-faoliyatli, konstruktivistik va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar hamda ilmiy etika qoidalari tashkil etadi.

NATIJALAR

Formativ baholashning didaktik xususiyatlari va tsikli

Formativ baholash — bu o‘quv jarayoni davomida amalga oshiriladigan, o‘quvchining o‘rganishga yordam berishga qaratilgan uzluksiz baholash shaklidir. Sadler bunday baholashning uch asosiy jihatini ajratib ko‘rsatadi: o‘qish maqsadining aniqligi, joriy holatning maqsadga nisbatan aniqlanishi va bo‘shliqni qoplash uchun aniq qadamlar [8]. Xettining ma’lumotlariga ko‘ra, sifatli formativ baholash o‘qish samaradorligini 0,7 standart og‘ish darajasida oshiradi [7].

Formativ baholashni yaxlit didaktik tsikl sifatida qarash mumkin (1-rasm). Tsikl beshta bosqichdan iborat bo‘lib, uning uzluksiz takrorlanishi o‘quvchining o‘qish samaradorligini oshiradi.

1-rasm. Formativ baholashning beshbosqichli tsikli

Formativ baholashda foydalaniladigan asosiy metodik usullar va ularning vazifalari 1-jadvalda taqdim etilgan.

1-jadval

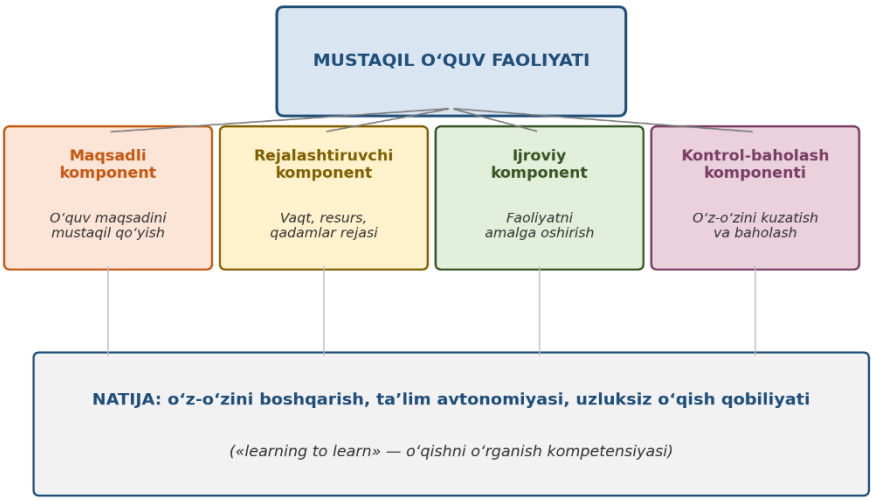
Formativ baholashning asosiy metodik usullari

Usul	Mazmuni	Didaktik vazifa
“Svetofor” texnikasi	O‘quvchi tushunish darajasini uch rang bilan ifodalaydi	Tez tashxis, dars ritmini boshqarish
Kirish/Chiqish talonlari	Dars boshi va oxirida qisqa savollar	Boshlang‘ich va yakuniy holatni aniqlash
Konstruktiv qayta aloqa	Aniq, o‘z vaqtida va rag‘batlantiruvchi izoh	Xato tushunchani tuzatish, o‘sishga yo‘naltirish
O‘z-o‘zini baholash	Mezonli varaqcha (rubrika) yordamida o‘z ishini baholash	Refleksiya, mas’uliyatni oshirish
O‘zaro baholash	Sheriklar bir-birining ishini mezonlar bo‘yicha baholaydi	Kritik fikrlash, hamkorlik
O‘qish jurnali	O‘quvchi o‘z o‘qish yo‘lini yozib boradi	Metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish

Mustaqil o‘quv faoliyatining tarkibiy tuzilishi

B. Zimmerman modeli asosida mustaqil o‘quv faoliyatini quyidagi to‘rt asosiy komponent tashkil qiladi (2-rasm): maqsadli, rejalashtiruvchi, ijroviy va kontrol-

baholash komponentlari [10]. Har bir komponent formativ baholashning muayyan mexanizmi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, ular birgalikda yaxlit tizimni tashkil etadi.

2-rasm. Mustaqil o‘quv faoliyatining tarkibiy komponentlari

Mustaqil o‘quv faoliyati komponentlari va ularni rivojlantirishga xizmat qiluvchi formativ baholash usullarining o‘zaro bog‘liqligi 2-jadvalda ko‘rsatilgan.

2-jadval

Mustaqil o‘quv faoliyati komponentlari va formativ baholash usullarining o‘zaro bog‘liqligi

Faoliyat komponenti	O‘quvchi harakatlari	Formativ baholash usullari
Maqsadli	O‘quv maqsadini tushunish va shaxsiy maqsad qo‘yish	Mezon-deskriptorlarni birgalikda ishlab chiqish, kirish taloni
Rejalashtiruvchi	Vaqt, resurs, qadamlar rejasini tuzish	O‘qish jurnali, reja jadvali, dastlabki qayta aloqa
Ijroviy	O‘quv vazifasini bajarish	“Svetofor”, mini-testlar, konstruktiv qayta aloqa
Kontrol-baholash	O‘z ishini nazorat qilish, baholash, korreksiya	O‘z-o‘zini baholash, o‘zaro baholash, chiqish taloni

Ushbu jadvaldan ko‘rinadiki, mustaqil o‘quv faoliyatining har bir komponenti maxsus formativ baholash usuli orqali maqsadli rivojlantiriladi. Bu esa ikkala hodisaning o‘zaro to‘ldiruvchanligini va ular asosidagi metodikaning yaxlitligini ta’minlaydi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari xorijiy va mahalliy manbalar bilan qiyoslanganda quyidagi qonuniyatlar aniqlanadi. Birinchidan, taklif etilgan formativ baholash tsikli Blek va

Uilyam [6] hamda Sadler [8] tomonidan asoslangan “qayerga borayapman? — qanday borayapman? — keyingi qadam qaysi?” triadasining mantiqiy davomi hisoblanadi. Ikkinchidan, mustaqil o‘quv faoliyatining to‘rt komponenti Zimmerman modelining [10] fazalari — oldindan fikrlash, ijro, refleksiya — bilan strukturaviy jihatdan muvofiq keladi va ularni umumta’lim maktablari sharoitiga moslashtiradi.

Uchinchidan, Boud va Falchikov [11] tomonidan asoslangan o‘z-o‘zini va o‘zaro baholashning pedagogik potensiali ushbu modelda tsiklning 4- va 5-bosqichlarida amaliy ifodalanadi. Tadqiqot cheklovi shundaki, model nazariy asosda ishlab chiqilgan va uning samaradorligini keng ko‘lamli pedagogik eksperiment orqali empirik tekshirish talab etiladi. Kelgusi yo‘nalishlar: modelning turli fanlar va sinf bosqichlariga moslashuvi hamda raqamli ta’lim vositalari bilan integratsiyasi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Formativ baholash o‘quvchilarning mustaqil o‘quv faoliyatini rivojlantirishning samarali didaktik vositasi ekanligi nazariy jihatdan asoslandi.
2. Formativ baholashning beshbosqichli tsikli (natijalarni aniqlashtirish — dalillarni yig‘ish — qayta aloqa — o‘z-o‘zini baholash — korreksiya) ishlab chiqildi.
3. Mustaqil o‘quv faoliyatining to‘rt komponentli tarkibiy tuzilishi asoslandi.
4. Faoliyat komponentlari va formativ baholash usullarining o‘zaro bog‘liqlik matritsasi ishlab chiqildi.
5. Metodika o‘qituvchilar amaliyoti uchun tavsiya sifatida foydalanilishi mumkin; keyingi tadqiqotlarda uni empirik tekshirish va raqamli vositalar bilan integratsiyasi ko‘zda tutiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni. — Toshkent, 2022.

[2] O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. — Toshkent: Adolat, 2020. — 64 b.

[3] Ishmuhamedov R., Yuldashev M. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Nihol, 2016. — 60 b.

[4] Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. — Toshkent: O‘qituvchi, 2004. — 104 b.

[5] Tolipov O‘.Q. Oliy pedagogik ta’lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy-pedagogik ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari. — Toshkent: Fan, 2004. — 260 b.

[6] Black P., Wiliam D. Assessment and Classroom Learning // Assessment in Education: Principles, Policy & Practice. — 1998. — Vol. 5, № 1. — pp. 7–74.

[7] Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. — London: Routledge, 2009. — 378 p.
[8] Sadler D.R. Formative Assessment and the Design of Instructional Systems // Instructional Science. — 1989. — Vol. 18, № 2. — pp. 119–144.
[9] Wiliam D. Embedded Formative Assessment. — Bloomington: Solution Tree Press, 2011. — 200 p.
[10] Zimmerman B.J. Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview // Theory into Practice. — 2002. — Vol. 41, № 2. — pp. 64–70.
[11] Boud D., Falchikov N. Rethinking Assessment in Higher Education: Learning for the Longer Term. — London: Routledge, 2007. — 224 p.
[12] O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligining 2021-yil 12-fevraldagi “Umumiy o‘rta ta’lim tizimida o‘quvchilar bilim, ko‘nikma va malakalarini baholash tartibi to‘g‘risida”gi 25-son buyrug‘i. — Toshkent, 2021.

